

VAN SWIETEN ÁLTAL CENZÚRÁZOTT KÖNYVEK AZ EGYETEMI KÖNYVTÁRBAN

DONÁTH REGINA

Mária Terézia egy 1755. július 1-én kelt rendeletében az uralkodása alatt szokásos cenzúragyakorlattal ismertet meg bennünket. Az érdemi munka eszerint Bécsben folyt, és a magyar helytartótanács pozsonyi cenzúrájának hatásköre arra korlátozódott, hogy a bécsi döntést tudomásulvéve a Magyarországra irányított könyvküldemények visszatartásáról vagy továbbküldéséről határozott. Amikor egyik közleményemben ezt az aktát ismertettem¹, már szükségesnek látszott, hogy a királyi rendelet elvi álláspontjának gyakorlati megvalósulását szemléltessem. Ez lett volna a helyes, mert hiszen a cenzúrával foglalkozó irodalom általában irattári és levéltári anyagra támaszkodva rekonstruálja a cenzúra menetét. De az a kérdés, hogy az államigazgatási rendezés milyen könyveket érintett — *szerzőket és műveket* vizsgálva — továbbá, hogy a cenzúra által érintett irodalom olvasottsága a tiltó beavatkozás ellenére is megállapítható-e, már nem látszott közvetlen cenzúratörténeti feladatnak.²

Ez alkalommal szeretném említett közleményemnek magam által érzett hiányosságát némileg kiküszöbölni, és ugyanakkor szerény kísérletet teszek egy olyan módszer kialakítására, amely alkalmas lehetne arra, hogy a cenzúratörténetet szorosabban hozzákapszoljuk a könyv-, esetleg a könyvtártörténethez és általában a kultúrhistóriához. Hangsúlyozom, hogy csak módszertani kísérletről van szó, mégpedig egyetlen rövid jegyzék alapján, holott nyilvánvalóan, kéziratári és levéltári anyagban igen sok hasonló jegyzék található. Az Egyetemi Könyvtár anyagához kapcsolódva végeztem el ezt a kísérletet és nem vizsgáltam az ilyen szempontból igen jelentős Széchényi könyvtári és akadémiai könyvtári anyagot, hogy egyéb könyvtárakról (Esztergom, Eger, Debrecen, Sárospatak, Pannonhalma stb.) ne is beszéljek. Azt sem hallgathatom el, hogy a kísérlet módszertani jellege is mutatja, mennyire szükséges lenne próbálkozásainknak, széles apparátussal történő kiszélesítése. Egy ilyen apparátus létrehozására kevés reményünk lehet.

A kísérlet elvégzésére úgy vélem, alkalmas anyagot szolgáltat az a bécsi cenzúrajegyzék, mely az esztergomi főszékesegyház könyvtárának Batthányi aktáiban *Categoria IX. Litteraria. Titulus VI. b. 40* szám alatt megőrzött és

¹ Újabb adatok a Mária Terézia-kori cenzúratörténethez. = MKSz. 86. 1970. évfolyamában megjelenés előtt.

² Általában a cenzúratörténeti irodalomban megfigyelhető ez a törekvés, különösen Schermann Egyednél: Adalékok az állami könyvcenzúra történetéhez Magyarországon Mária Terézia haláláig. Bp., 1928.

1759. szept. 27-én kelt királyi rendelet mellékleteként maradt meg.³ A jegyzék a következő címen szerepel: *Bücher, so seith lezter[!] Session als verworfen abgenohmen[!] und in dieser vertilget worden.* Az említett év szeptember 6-án írta alá az 58 tételből álló jegyzéket Van Swieten, aki különben az általa cenzúra célból elolvasott művekről jegyzőkönyvet is vezetett.⁴

³ Őrzési helyének jelenlegi könyvtárosai, dr. Kovách Zoltán és Árva Vince, nagy készséggel tették lehetővé az értékes anyag kikölcsönzését és Budapesten való tanulmányozását. Szívességüket ez alkalommal is hálásan köszönjük.

⁴ Wienn(!) den 6. 7bris Van Swieten. A királynői rendelet három héttel később kelt, de ez már csak a korábban összeállított jegyzék legfelsőbb rendelettel történő jóváhagyását tartalmazza. A jegyzőkönyv két kötete részben a budapesti Egyetemi Könyvtárban Mss. J. 81., részben az Österreichische Nationalbibliothekban Cod. 11 394 található. A budapesti kötet később adott címe *Protocollum censoris Sacrae Congregationis.* A továbbiakban *Prot.* jelzéssel utalunk a kötet azon folioszámaira, melyeken jegyzékünk tételszámai találhatók. A kötetre Tóth András hívta fel a figyelmet. = MKSz. 1957. 188. l.

Van Swieten neve egyáltalán nem ismeretlen a történelem és az irodalom-történet ismerői előtt. Mint Fináczy írja „*nagy tehetségű és erős akaratú, a kor műveltségének színvonalán álló férfiú volt*”,⁵ aki katolikus volt ugyan, de a hollandi janzenizmus hagyományain nevelkedett. Ennek az erkölcsi követelmények tekintetében szigorú, de a más vallásúakkal szemben türelmes irányzatnak⁶ az elveihez való ragaszkodás jellemzi Van Swietent elsősorban. A jezsuiták és az ellenreformáció másik vezető szerzetesrendje, a kapucinusok iránt különös ellenszenvet érzett és ez világosan kivehető az alább ismertetett cenzúrajegyzékben is. A barokk katolikus gondolkozással való szembefordulása közel hozta e téren komoly fegyvertársaihoz, a felvilágosodás képviselőihez. Nem látszik valószínűnek, hogy Van Swieten teljesen a francia felvilágosodás oldalára állt volna, hiszen így nem is lehetett volna Mária Terézia egyik legbizalmasabb tanácsadója. De egy boszorkányper kapcsán éppen a királynőhöz intézett bizalmas emlékirata eléggé határozottan felvilágosodott nézeteket mutat kifejezésre.⁷ Ezért, bár az alábbi jegyzék is kétfrontos pozícióban mutatja a Voltaire-t is jegyzékébe felvevő Van Swietent, megállapíthatjuk, hogy a II. József-kori felvilágosodási mozgalmaknak és reformoknak inkább előkészítője, mint akadályozója volt.

A bécsi felvilágosodás e nagy szereplőjének neve már magában véve érdekessé teheti ezt a jegyzéket, és éppen ezért alkalmas arra is, hogy bepillantást engedjen a Mária-Terézia-kori cenzúra szellemébe. Első feladatunk tehát az lesz, hogy a könyvjegyzék 58 tételét bibliográfiailag helyes címekkel mutassuk be, tartalmuk szerint elkülönítsük. Így azonnal pontosabb képet kaphatunk; a korábbi, igazgatástörténeti módszeren alapuló következtetéseinket teljesebbé és az irodalom- és könyvtörténet számára hasznosíthatóbbá tehetjük.

Úgy vélem azonban, hogy a módszer teljesebb használhatóságát nem elsősorban a jegyzék elemzése, hanem az érintett könyvanyag lehetőleg minél nagyobb számban történő kézbevétele útján tudjuk ellenőrizni és bizonyítani. Ezért az Egyetemi Könyvtárnak, a témával kapcsolatban kortársi viszonyban említhető nagy könyvtárunknak a XVIII. századi anyagát néztem át, ha nem is teljes, de megalapozottabb következtetésekre vezető eredménnyel. Természetesen ez csak úgy volt lehetséges, hogy a könyvtár az állományt a maga ép-ségében és olyan elrendezésben őrizte meg, hogy az a kutatásnak már önma-gában is segítség. A jegyzékben szereplő könyvek vizsgálata lehetővé tette egy-részt, hogy a bibliográfiai adatok maguk életszerűbbé lettek, másrészt alka-

⁵ Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatás története. I. Bp., 1899. 65. l. Fournier, August: Gerhard van Swieten als Censor. = Sitzungsberichte d. Akad. der Wissenschaften. Phil.-hist. Classe. 84. Bd. 1876. 1—3. H. Wien, 1877. 387—466. l. — Életéről Henry E. Sigerist: Grosse Ärzte. München, 1931. 150—161. l.

⁶ Köpeczi B.: Politique et jansénisme. Separatum: Acta Historica. vol. V. 122. no. Bp., 1958. — Cognet, Louis: Le jansénisme. Paris, 1964. — Taveneaux, René: Jansénisme et politique. Paris, 1965. Collection U. ser. Idées politiques. — Hermann Egyed: A hittudományi kar története. 1635—1790. Bp., 1938. 67—68. l. Ebből kitűnik, hogy a janzenizmus nagyobb elterjedése csak a század közepén és azon túl, tehát jegyzékünk összeállításának idején állapítható meg.

⁷ Komáromy Andor: Magyarországi boszorkánypercek oklevéltára. Bp., 1910. 642. l.

lom nyílt arra, hogy az egykori birtokosok nevének ismeretében az olvasottságra vonatkozóan is biztosabb következtetésre jussak.

Talán nem tévedek, ha ezzel a módszerbeli változtatással a cenzúratörténet által szolgáltatott lehetőségek elő tudják majd segíteni a magyar felvilágosodás történetének jobb megismerését. Először tehát magát a jegyzéket ismertetem a tételek bibliográfiai pontosságú azonosításával, azután megpróbálom a jegyzék anyagát fő témák szerint csoportosítani, végül pedig igyekszem az Egyetemi Könyvtárban hozzáférhető példányok segítségével a cenzúra hatékonyságára vonatkozólag néhány következtetést levonni.

A közlés formája a következő: kurzív szedésben adom először a Van Swieten jegyzék általában pontatlan címeit, és ezután petit szedésben az azonosításnál felhasznált bibliográfiákból idézett címléírásokat. Ez utóbbiakon nem akartam változtatni, mert úgy véltem, hogy minél hívebb közlésükkel az azonosítást illetőleg megállapításaim ellenőrizhetőségét jobban szolgálom.

1. *Le Pot de chambre cassé tragedie pour rire ou Comedie pour pleurer a Ridiculo manie* 8.

Le pot de chambre cassé, tragedie pour rire, ou comédie pour pleurer (en l'acte en vers) par Enluminé de Métaphoreville, grand colifichetier de la fée Brillante (par Grandval père) A Ridiculomanie, chez Georges l'Admirateur, s. d. 1742 in 8°. ⁸

2. *Gustau Landskron eines Schwedischen Edlmanns Leben, und gefährliche Reisen durch G. F. v. M. Breslau, und Leipzig 1753 in 8°.*

Gustav Landkron, eines Schwedischen Edelmannes merckwürdiges Leben und gefährliche Reisen. Auf welchen er als ein warhaffter Robinson sich mit einer getauften Türckin bey 12. Jahren, in einer unbewohnten Insel wunderbar erhalten; ... durch G. F. v. M. Verlegts Johann Albrecht, Buchhändler in Nürnberg, Anno 1730. ⁹

3. *Lettres de Ninon de L'Enclos 2. parties Amsterdam 1752. 12mo*

Lettres (supposées) de Ninon de Lenclos ou marquis de Sevigné (par Damours) Amsterdam (Paris) 1750, 2 part. en 1 vol. in—16, 1757, 1759, ... ¹⁰

4. *Lettres de la Marquise M. au Comte R. 2 Tomes 1748. 12mo*

Lettres de la Marquise de M*** au comte de R*** (par Crébillon fils) La Haye. 1732, 1738, 1739, 1746, 1748, 1749 ... ¹¹

5. *Lustige Gesellschaft, oder Verkürzung der Zeit von Jacolovszky de Schalk. 12mo*

Jawlovsky de Schalk, Lustige Gesellschaft oder Zeitverkürzung. O. J. 12°. ¹²

⁸ Ezt a színdarabot a *France litteraire* Gaubier-nek és az idősebb Grandval-nak tulajdonítja, az előszót viszont Morandnak. A darab a kor színdarab stílusának karikírozása. Gay-Lemonnyer: *Bibliographie des ouvrages relatifs à l'amour, aux femmes*. Lille, 1897. Továbbiakban: Gay. III. 827. l. — Prot. 306.

⁹ *Bibliotheca Germanorum erotica et curiosa*. München, 1968. Továbbiakban: *Bibl. Germ.* IV. 18. l. — Prot. 157.

¹⁰ Gay. II. 828. l. — Prot. 131.

¹¹ Gay. II. 820. l. — Prot. 82.

¹² A tiltott könyvek bécsi jegyzékében 1774. szerepelt. *Bibl. Germ.* III. 381. l. — Prot. 345.

6. *Köstliches Ablass Büchel von dem P. Martin von Kochem. 1694. in 12°*
„Büchlein über den Ablass” Dillingen 1693.¹³
7. *Parlingeni (!) Zodiacus vitae. Leoburgi 1704. in 8°.*
Manzoli Pier Angelo Marcellus-Marcelli Palingeni: Zodiacus vitae, pulcherrimum opus atque utilissimum. Venetiis, Vitalis c. 1531 8°. —¹⁴
8. *Monzambano de Statu Imperii Germanici. Verona 1668. in 12mo*
Monzambano, Severin de, Veronensis, De statu imperii Germani liber unus ad Lolium fratrum dominum Trezolani sive Monzambano illustratus et restrictus. Discursibus jurid. polit. expl. et restrictus op. et st. Pacif. a Lapide Germano-Constantiensis. Utopiae apud Udonem Neminem, vico Ubique, ad insigne Veritatis 1608. in—12.¹⁵
9. *Bartolomei Coclitis physiognomiae Compendium Argentorati 1536. 8°.*
Cocles Barthol. (della Rocca). Physiognomiae et Chiromantiae compendium. Argentorati ap. Joa. Albrecht 1534. pet. in. 8°. —¹⁶
10. *Antimachiavel. Copenhague 1740. in 8°.*
Anti-Machiavel ou essai du Critique sur le Prince de Machiavel (par Frédéric II, roi de Prusse) publié par Voltaire. La Haye aux dépens de l'éditeur (chez P. Paupié) 1740.¹⁷
11. *Épîtres diverses sur des Sujets differenz. Londres 1750. 8°.*
Épîtres diverses sur des sujets différens. (In verse: by the Baron G. L. de Baar) Seconde édition augmentée. (Réveries poétiques sur des sujets différens... par l'auteur des Épîtres diverses.) 3 tom. Londres, Amsterdam, 1745—55. 8°. Tom 3 contains the „Réveries poétiques” and bears the imprint Amsterdam 1755. — Nouvelle édition, revue, corrigée et augmentée. 2 tom. Londres, 1755. 8°. —¹⁸
12. *La Satyre de Petrone 2 Tomes Cologne. 1644. 8°.*
Petronius T.: La satyre de Pétrone trad. en franc. avec le texte latin, suivant le nouveau Ms. trouvé a Bellegarde en 1688 avec des remarques curieuses (par Fr. Nodot) Col[ogne] P. Groth 1694.¹⁹
13. *Albertus magnus de Secretis Mulierum. Amstelodami 1702. 8°.*
Albertus Magnus: De secretis mulierum et virorum s. 1. ni d. (Eichstädt, Reyser.) in—4°. Argentorati 1615 in 12°. Amstelodami 1643. 1648. 1655. 1662. 1665. 1669. in—12. 1702. in—8°. —²⁰

¹³ A szerzőről és műveiről Bibl. Germ. I. 627. l.

¹⁴ Palingenius, eredeti nevén Pier Angelo Manzolli, a XVI. század első felében élt. Goedecke. II. 120. Uo. még huszonöt kiadást említ, míg Weller harminckilenc kiadást. Bibl. Germ. VI. 4. l. — Prot. 310.

¹⁵ A művet franciára is lefordították, a fordítás megjelent Amsterdamban 1669-ben. Jean George Theodore Graesse: Trésor de livres rares et précieux de nouveau dictionnaire bibliographique. Dresde, Geneve, Londres, Paris, 1869. Továbbiakban: Trésor. IV. 597. l.

¹⁶ Bár a jegyzék csak egy szerzőt említ, a Trésor kettőről tud. Az első értekezés szerzője Alessandro Achillini és a másodiké Andrea Corvo. Németre, franciára és angolra is lefordították. Trésor. II. 207. l.

¹⁷ Vö. Trésor I. 147. l., ahol azonban egy 1740-es hágai kiadást idéznek.

¹⁸ British Museum General Catalogue vol. 67. fol. 867. — Prot. 124.

¹⁹ Az 1694-es kölni kiadás Trésor V. 239. l. — Prot. 310.

²⁰ A középkor óta sokáig nagyon népszerű fiziológiai munka igen, sok kiadása ismeretes egészen 1702-ig. Trésor I. 55—56. l. — Prot. 4.

14. *Kräutermann Zauberarzt. Arnstadt und Leipzig 1730. in 8°.*

1. alább.²¹

15. *Les Princesses malabares. Amsterdam. 1735. in 8°.*

Les princesses malabares, ou le Célibat philosophique (par Pierre de Longue) Andrinople (France) 1734. in—12—Amsterdam, 1735. in—12.²²

16. *Les Bigarrures et touches du Seigneur des accords. Rouen 1625. in 12°.*

Tabourot Estienne. Les bigarrures et touches du seigneur des Accords avec les apophthegmes du sieur Gaulard et les ecraignes dijonnaises; dernière édition de nouveau augmentée de plusieurs épitaphes, dialogues et ingénieuses équivoques Paris, Cotinet 1662. Paris 1586. Rouen 1584, 1625.²³

17. *Le heureux Esclave. Cologne. 1692. 12°.*

Heureux l'esclave, ou Relation des aventures d'Olivier de Varenne, nouvelle (par Brémont) Paris 1674. in—12 — Cologne 1677, 1680 in—12.²⁴

18. *Amitiez, amours et amourettes par Mr. Le Pays. Amsterdam 1686. in 12°.*

Amitiez, amours et amourettes, lettres galantes, en prose et en vers, par René Le Pays, sieur de Plessis-Villeneuve. Grenoble 1664. in 12; Paris, 1667. Amsterdam 1668, 1671, 1676, 1686.²⁵

19. *Eloge de la Folie par Erasme Amsterdam 1717. 8°.*

L'eloge de la folie, trad. du latin d'Erasme, par Gueudeville (de Rouen) Amst. chez F.—L. Honoré, 1728, in—8.²⁶

20. *Das galante Saxen. Amsterdam. 1735. in 8°.*

August II. (der Starke, König von Polen, Kurfürst von Sachsen, reg. 1694—1733). — Das Galante Sachsen. (Aus d. Französ. des Carl Ludw. Wilh. Baron v. Pöllnitz) Frankfurth am Mayn 1734. 8°.²⁷

21. *L'Arcadia in Brenta di vacalerio. Colonia 1674. in 12mo.*

L'Arcadia in Brenta, overo la Malinconia sbandita, di Ginnesio Gavardo Vacalerio (G Sagredo) Colonia (Bologne), 1667, 1673, 1674, 1680, 1681, 1693 in—12.²⁸

22. *Tableau de l'amour conjugal à Parme 1691. 12mo.*

Tableau de l'amour considéré dans l'estat du mariage, par Nicolas Venette. Parme (à la Sphère) chez Franc, d'Amour, 1689 in 18. broché.²⁹

²¹ Prot. 333.

²² Ezt a munkát a párizsi parlament 1734. december 31-én elítélte és hóhér által elégtette. Szerzője Lenglet-Duffresnoy abbé. Gay. III. 861. l. — Prot. 96.

²³ Legrégibb kiadása 1583-ból ismeretes. Gay. I. 397. l. és Trésor VI/2. 5. l. — Prot. 17. és Prot. 53.

²⁴ De Varenne párizsi könyvkereskedő volt. A könyvnek több más kiadása is ismeretes. Gay. II. 477. l. — Prot. 132.

²⁵ Vö. Gay. I. 99. l.

²⁶ Még XVIII. századi kiadásai is Holbein tizenhét metszetével jelentek meg. Vö. Gay. II. 88. l. és Trésor II. 495. l.

²⁷ A szerzőről: Gay. III. 1078. l. és Bibl. Germ. I. 135. l.

²⁸ Elég szabados versek és prózai darabok gyűjteménye, melyet franciára is átültettek, mint háromfelvonásos zenedarabot. Gay. I. 257. l. — Prot. 7.

²⁹ Igen gyakran újra kiadott könyv. Gay. III. 1168. l. — Prot. 354.

23. *La Ciceide legitima*. 12mo.
Cicceide legitima, in questa seconda impressione accresciuta. Parigi (Italia) 1697.³⁰
24. *La Pucelle (!) d'Orleans en 15 livres par Mons. de V. Louvain 1756. in 8°*.
La Pucelle d'Orléans, par Voltaire. En quinze chants Louvain 1735. in—12. Il y en plusieurs réimpr. savoir Louvain 1756. pet. in—8°³¹
25. *Neu eröffnete Voraths Kammer von allerhand Kunststücken. 4. 5te und 6te Samlung. Frankfurth und Leipzig 1758. in 8mo.*³²
26. *Albertus Magnus von Innen geheimnissen der Weiber 1678. in 12°*.
I. 13.³³
27. *Elite des Contes du Sieur d' Ouville. in 8°*.
L'elite des contes du sieur d'Ouville, Paris, veuve Trabouillet, 1641. 2. vol. in—12.
— Reimpr. sur l'édit de Rouen, 1680.³⁴
28. *Begebenheiten des Herzogs von Roquelaure. Frankfurth und Leipzig 1753. 8°*.
I. 29.³⁵
29. *Das nembliche Buch in Französischer Sprach in 12°*.
Les aventures galantes et divertissantes du duc de Roquelaure. Cologne P. Marteau, 1734. pet. in—12.³⁶
30. *La France galante, ou Histoires amoureuses de la Cour Cologne. 1689. 12mo*.
La France galante, ou Histoires amoureuses de la cour sous le regne de Louis XIV. Cologne, P. Marteau (Hollande) 1688. 1689. . . . 1706.³⁷
31. *La Saxe galante. 8°*.
La Saxe galante, histoire des amours d' Auguste Ier, roi de Pologne (par le baron de Poellnitz) Amsterdam, 1734, 1735, 1736, 1737, in—12.³⁸
32. *Les Faveurs, et Disgrâces de l'amour ou les amans heureux é malheureux. 3. Tomes a le Haye. 1731. in 8°*.
Les faveurs et les disgrâces de l'amour, ou les Amans heureux trompez et malheureux, histoires galantes, La Haye, Amsterdam, Cologne ou Paris, 1696—1702, 1711, 1723, 1726, 1731, 1741.³⁹

³⁰ A szerző Giovanni Francesco Lazarelli, aki a szonettgyűjteménnyel a luccai Bonaventura Arrighinit akarta nevetségessé tenni. Számos kiadása ismeretes, még egészen 1780-ig. Trésor II. 156. l. — Prot. 92.

³¹ Voltaire ez ismert művének kiadásáról Trésor VI/2. 392. l. és Gay III. 886—887. l.

³² A bibliográfiákban nem találtam. — Prot. 387.

³³ A 13. tétel német fordítása. — Prot. 4.

³⁴ A szerző, Antoine le Métel, Caenben született a XVI. század vége felé. Elég ritka könyv. Gay. II. 84. l. — Prot. 126. és Prot. 296.

³⁵ Gaston Jean-Baptista Roquelaure. Biran márkija és Brevet hercege 1615-ben született és 1683. március 11-én halt meg Párizsban. Franciául és németül számos kiadásban jelentek meg kalandjai. A német kiadásokról. Bibl. Germ. VI. 530. l. — Prot. 256.

³⁶ Tartalmat I. Gay. I.327. l. — Prot. 256.

³⁷ A történetek szerzői Bussy Rabutin, Sandras de Curtitz, Lenoble, etc. Gay. II. 354. l. — Prot. 144.

³⁸ Vö. Gay. III. 1078—1079. l. és még itt a 20. tételt. — Prot. 334.

³⁹ Vö. Gay. II. 265. l. — Prot. 143.

33. *Katholisches Exempl-Buch oder Schauspihl von 47. Historien Sulzbach 1754. in 8°.*⁴⁰

34. *Preces Gertrudianae Coloniae Agrippinae. 1670. 12.*⁴¹

35. *Medulla Theologiae moralis a R. P. Hermanno Buzenbrum Monasterii. 1653. 12.*

Busenbaum, Hermann. *Medulla Theologiae moralis facili ac perspicua methodo resolvens casus conscientiae. Ex variis Probatisque authoribus concinnata A. R. P. Hermano Busenbaum é Societate Jesu. Monasterii Westphaliae, Typis Bernardi Raesfeldl, 1650. Editio secunda ab auctore recognita, et plurimum aucta. Monasterii Westphaliae, Typis Bernardi Raesfeldl. Anno 1652. Editio tertia ab Auctore recognita. Monasterii Westphaliae. Apud Bernardum Raesfeldium. Anno 1653. — Editio nova ab auctore recognita et plurimum aucta. Francofurti 1653.*⁴²

36. *Joannis Jony tractatus juris publici et Historici Hung[ari]ci Jena 1756. 4—.*⁴³

37. *Medulla Theologiae moralis Pragae 1726. 12—.*⁴⁴

38. *Magnum Speculum Exemplorum studio Joannis Majoris S. J. Coloniae Agrippinae 1718 in 4—.*

Major Jean. *Magnum speculum Exemplorum studio R. P. Joannis Majoris Societatis Jesu Theologi. Coloniae Agrippinae. 1611; 1618; 1635; 1681; 1718.*⁴⁵

39. *Scherz Gedichte (de veer olde berömde) dörch Hans Wilh. L. Rost. in 8°.*

Lauremberg: *De veer olde berömde Schertz-Gedichte: Als erstlik: Van der Min-schen itzigem verdorvenen Wandel unde Maneeren II. Van Almodischer Kleder-Dracht. III. Van vermengder Sprake, unde Titeln. IV. Van poesie unde Rym-Gedichten. Mit eien Anhangen nicht von Lauremberg van etlicken in düssen Tyden nyen ingeschlekenen Missbrücken. (Typogr. Ornam) Gedrucket in düssel itzigen Jahr (1684) 8°.*⁴⁶

40. *Palingenii Zodiacus Vitae. in 8°.*⁴⁷

⁴⁰ Bibliográfiákban nem találtam.

⁴¹ Gertrúd helftai apátnő imádságainak gyűjteménye a XIII. század második feléből.

⁴² Sommervogel Carlos S. J.: *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus. Bruxelles, Paris, II. 1891. 445. I. Hermann Buzenbaum Medulla Theologiae moralis* azért jelentős, mert a jezsuita kazuista erkölcsstan első világos, pontos áttekintése. A szerző a jezsuita kazuisztikának a XVII. században egyik legismertebb képviselője, a vesztfáliai Nottelenben született; Kölnben, Hildesheimben és Münsterben tanított teológiát. 1645 és 1670 között műveinek nem kevesebb, mint 45 kiadása ismeretes. *Allgemeine Deutsche Biographie. Leipzig, 1875—1912. III. 646—647. I.*

⁴³ Jamniki Jony János jogtudós, Jony Tóbiás és Dettrich Margit fia, Iglón született 1700 körül, a hallei és jénai egyetemeken tanult és később Lőcsén ügyvéd lett, majd a bányászattal foglalkozott. Meghalt 1755-ben. Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái. Bp., 1897. V. köt. 620—621. I.*

⁴⁴ L. 35. tétel.

⁴⁵ Vö. Sommervogel i.m. V. 1894. 379—380. I.

⁴⁶ Vö. *Bibl. Germ. IV. 51. I.*

⁴⁷ L. 7. tétel.

41. *Extract der Medizins Fama von Johann August Öhmen 1755. in 8°.*⁴⁸
42. *Leben des grafen von Bonneval. Constantinopl 1738.*⁴⁹
43. *La France galante ou histoires amoureuses de la Cour Cologne. 1706. 12.*⁵⁰
44. *Les cent Nouvelles nouvelles moult plaisants a raconter. a Cologne. 1701. 8°.*
 Les cent nouvelles nouvelles (composé par le roi Louis XI. lorsqu'il n'était encore que Dauphin, et par les seigneurs de sa cour). Paris, 1486. 1505... — Cologne (Amst) P. Gaillard 1701. 2 vol. pet. in—8.⁵¹
45. *Cupido auf seiner Thron, oder das entdeckte Reich der Liebe von einen (!) Vocativo. Freystadt. 1725. in 8°.*⁵²
46. *Leben der schönen Tirolerin von Jaques le Pensif. Franckfurth und Leipzig. 1746. 8°.*
 Leben, Merckwürdiges, Einer sehr schönen und weit und breit gereiseten Tyrolerin, Nebst vielen andern anmuthigen Lebens- und Liebes-Geschichten, Vormahls von Ihr Selber in Frantzösischer Sprache beschrieben. Jetzo aber. ... in das Teutsche übersetzt und der Hochlöblichen Freymaurer-Gesellschaft dedicirt von Jaques le Pensif (d. i. M. Deer in Leipzig). Mit Titelkpfr. Franckfurt und Leipzig (Langensalza b. Joh. Chr. Martini) 1744. 8°.⁵³
47. *Leben der schönen Österreicherin von Sincero. Frankfurth und Leipzig. 1751. 8°.*
 Sincerus (ps) — Das Leben der schönen Oesterreicherin, beschrieben von Sincero. Franckfurt und Leipzig (Wien) 1747. 8°. Einiges in pikanten Reimen. Besonders die Verführungsversuche einer verwittweten, höchstverliebten Obristin sehr frei. — Dasselbe. Ebd. 1751. 8°.⁵⁴
48. *Die Comoediantin von Stande aus dem französisch: Leipzig. 1756. in 8°.*
 Comödiantinn von Stande, Die oder Geschichte der Marquisinn *** von ihr selbst verfasst. (Verfasst von Pietro Chiari, geb. 1708 †1785.) Aus d. Französ. Leipzig, bei Joh. Gfr. Dycken, 1756. 8°.⁵⁵
49. *Le Secretaire des Demoiselles a la Haye 1705.*⁵⁶
50. *Cabalistische Tabellen Amsterdam 1744. in 12°.*⁵⁷

⁴⁸ A könyvtárban Drezdában és Lipcsében megjelent 1744-es kiadást is megtaláljuk. — Prot. 146. és Prot. 299.

⁴⁹ L. az 58. tételt alább.

⁵⁰ L. 30. tétel. — Prot. 144.

⁵¹ Vö. Gay. I. 519. l. — Prot. 271.

⁵² Bibliográfiákban nem találtam. — Prot. 98.

⁵³ Vö. Bibl. Germ. IV. 60. l. — Prot. 362.

⁵⁴ Igen ritka könyv. Bibl. Germ. VII. 315. l. — Prot. 296.

⁵⁵ Az eredeti olasz: *La Commediante in Fortuna, o sia memorie di madama N. N.* 2 tomi. Venezia 1755. A német fordítás a francia változat után készült. Bibl. Germ. I. 660. l. — Prot. 99.

⁵⁶ Könyvtárunkban nincs meg. Leírása Gay. III. 1089. l. — Prot. 335.

⁵⁷ Bibliográfiákban nem találtam, könyvtárunkban nincs meg.

51. *Le momus françois ou avantures du Duc de Roquelaure. Cologne. 1720. in 12—.*

Le momus françois, ou les Avantures divertissantes du duc de Roquelaure, suivant les mémoires que l'auteur a trouvés dans le cabinet du maréchal d'H***, dont il été secrétaire; donné au public par le sieur L. R. (Leroy) Cologne 1718. 1720. 1727.⁵⁸

52. *Item das nembliche Buch auf Teütsch. is 12°.*

Begebenheiten, lustige des Herzogs von Roquelaure, Wegen ihres seltenen Inhalts(!) aus d. Französ aufs neue übers. von. Joh. Geo. Krünitz. Franckfurth und Leipzig. 1753.⁵⁹

53. *Der lustige Student, von Gottfried Sinnersberg. 1734. in 8°.*

Sinnersberg Gottfried. Der lustige Student. Der allzeit lustige Student, erweist sich hier mit 174. in vielerley ungemeinen raren und wunderbaren Geschichten dieser Zeit, welche an verschiedenen Orten in der Welt, bey Hohen und Niedern Stands-Personen, vielfältig sich ereignet und zugetragen haben. Allen aufrichtigen Liebhabern zur erleubten Lustbarkeit und sonderbahnen Gemüths-Ergötzung mitgetheilet; auch noch nebst einem Anhang verschiedener in 43. kurtzweiligen Begebenheiten und anderer Sinnreichen Redens-Arten; an das Licht gebracht (!) von — Augspurg, bey Andreas Brinhausser, An 1777. 8°.⁶⁰

54. *Das Glücks Rad von Eberhard Welzern. 1738. in 8°.*

Glücks-Rädlein, oder Warsagungs-Büchlein, darinnen Manns und Weibs-Personen, Jungesellen und Jungfrauen, uff ihre Frage und Gernwissen, durch geringen Würffel-wurff, gewisse Antwort erlangen können. Aus der Türckischen Sprache ins Hochteutsche versetzt.⁶¹

55. *Experientia Theologiae authore Georgio Gobat S. J. Monachii 1669. in fol.*

Gobat, George. Experientiae theologiae sive experimentalis theologia qua casibus prope septingentis factis non fictis... Autore Georgio Gobat Societatis Jesu Theologo, Monachii, Typis, et Expensio Joannis Jaechin. Anno 1669. fol.⁶²

56. *Momus François ou avantures du Duc de Roquelaure 1759. in 12— 2. Exempl.*⁶³

57. *Anecdotes venetiennes et Turques ou memoires du Comte de Bonneval Frankfurt 1740. in 8°.*

Anecdotes vénetiennes et turques, ou Nouveaux Mémoires du compte de Bonneval, etc. par de Mirone (de Saumery) Francfort, Utrecht, ou Londres 1740.⁶⁴

⁵⁸ Gay. III. 256. l. — Prot. 256.

⁵⁹ Könyvtárunkban nincs meg. Vö. Bibl. Germ. VI. 530. és II. 404. l. Egyébként l. 28. tétel.

⁶⁰ A rendkívül közönséges, trágár könyv első kiadása Frankfurt és Leipzig, 1734. 1777-ben Augsburgban újra megjelent, de a bécsi tiltott könyvek katalógusa 1774-ben az első kiadást tartalmazza. Vö. Bibl. Germ. VII. 319. l.

⁶¹ Szerzője Alexander Rennemann, első kiadása 1650. Bibl. Germ. II. 634. l.

⁶² Szerzője George Gobat jezsuita. Vö. Sommervogel idézett munkája III. 1507. l.

⁶³ L. 51. tétel. — Prot. 256.

⁶⁴ Gay. I. 217. l. és a következő tétel. — Prot. 42.

58. *Merkwürdiges leben des grafen v[on] Bonneval. Constantinopol. 1738. in 8°.*

Bonneval, Comte C. A. de Achmed Pascha, (1675—1747.) — *Leben, Merkwürdiges, des Grafen von Bonneval, ehedessen Kaiserlicher General der Infanterie, anitzo aber Commandirender Bassa (= Pascha) über eine Türckische Armee. Aus d. Frantzös. übersetzt. 3 Thle. (in 1 Bde) O. O. 1738. 8°.*⁶⁵

A bécsi cenzúrajegyzék sokszor eltorzult címleírásait a bibliográfiák segítségével tehát sikerült helyreigazítani és kiegészíteni. Sőt, hála a rendszerint hosszú barokk címeknek, valamelyest fogalmat alkothattunk tartalmukról is. Ezekre az előzetes ismeretekre támaszkodhatunk most, ha kísérletet teszünk arra nézve, hogy az 58 tételt, a könyvek tartalma szerint nagyjából milyen fő témakörökbe lehet beosztani. Ezek a témakörök, vagy csoportok a cenzúra-lista átnézése és azonosítása után, a következő négy címszóval lennének jelölhetők: 1. gáláns irodalom, 2. történelmi és politikai irodalom, 3. tudomány-népszerűsítő (részben okkultista) anyag, 4. katolikus teológiai munkák. Az egyes csoportok nagyságát a hozzájuk sorolható tételek mennyiségétől állapíthatjuk meg. Rövidség okából a címleírásokat nem ismételtem, hanem csak a tételek számait adom meg.

Az első csoportba tartoznak: 1. 3. 4. 5. 12. 15. 16. 17. 18. 20. 21. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 51. 52. 53. 56. 57. 58.

A második csoportba: a 2. 8. 10. 11. 19. 22. 23. 24. 36. 39. 54. tételt,

a harmadik csoportba: a 7. 9. 13. 14. 25. 26. 40. 41. 50. tételt sorolhatjuk.

Az utolsó csoportba végül: a 6. 33. 34. 35. 37. 38. 55. tételt számítjuk.

Azonnal láthatjuk, hogy a messze legnagyobb számmal az első csoport, a gáláns irodalom szerepel összesen 31 tétel, az 58 tételt számláló listának több, mint a fele. Messze elmaradnak mögötte a többi csoport tételszámai, amelyek viszont egymáshoz képest nem mutatnak lényegesebb különbséget. (11, 9, 7.) Mária Terézia cenzorainak hivatali tekintélye különös súllyal nehezedett a kor könnyed, frivol, erotikus irodalmára.⁶⁶ A kor hivatalos erkölcsi felfogása ugyan meglehetősen magyarázza a gáláns irodalom ellen forduló császári cenzorok buzgalmát, de feltételezhetjük, hogy nemcsak az erkölcsi felháborodás alakította ki állásfoglalásukat. Azt hiszem nem lesz túlzás ha úgy vélem, hogy ennek az irodalomnak a cenzúra által való elítélése azért következett be, mert az erkölcsi szabadosságnak politikai szabadosságba való átcsapásától féltek. A másik három csoport együttvéve sem tesz ki tételszámban annyit, mint a nagyjából Franciaországból importált erotikus anyag.

Viszonylag legnagyobb lenne még a történelmi-politikai irodalom címszáva alá elhelyezett 11 tételből álló csoport. Ezek a tételek természetesen a felismerhetően ilyen tárgyú könyveket említik. Nem ok nélkül tételezzük föl viszont, hogy a „gáláns” könyvek egy része is még e csoport tételeinek a számát

⁶⁵ Bonneval gróf katonai és politikai nézetein kívül három gáláns kalandjának leírását is tartalmazza. Először Hamburgban jelent meg 1737—38-ban. Bibl. Germ. I. 412. l.

⁶⁶ Schermann Egyed i. m. 30. l.

szaporítaná. Viszont az sem valószínű, hogy a cenzorok ne tudták volna, hogy a Habsburg-országok és tartományok belső rendjét és békéjét erősebben fenyegetik a már akkor nyugtalan Franciaországból beszüremkedő felvilágosodott eszmék, mint a gáláns szerzők finoman erotikus történetei.⁶⁷

A kis számú (9) tudomány-népszerűsítő tétel cenzúra alá kerülése egészen világos állásfoglalás: a racionalizmus világnézete távolállónak érezte magától a már említett okkult jóslásokkal, fiziognomiával foglalkozó áltudományokat.

A Mária Terézia-kori felvilágosodás hívei és elsősorban maga Van Swieten egyik fő céljuknak tekintették a katolikus teológiai oktatás szervezeti és tartalmi reformját.⁶⁸ Ez az eléggé bizonyított tény magyarázat arra is, hogy Van Swieten jegyzékén miért találunk különben kifogástalanul katolikus és sokat forgatott munkákat is.

Ez a rövidre fogott mérlegelés azt az eredményt hozza, hogy a tételek bibliográfiai pontosságú regisztrálása önmagában még nem nyújt világos képet a jegyzék létrejöttének tényleges indokairól. Ezekre csak maguk a könyvek adhatnak felvilágosítást. Ezen az úton eljuthatunk Van Swieten és társai cenzúrázási szempontjainak tartalmi indokolásához. Másrészt viszont arra a kérdésre is választ kaphatunk, hogy a cenzúra tevékenysége ellenére eljutottak-e a könyvek magyarországi olvasókhoz, és ha igen, kik voltak ezek? Kétségtelenül választ kaphatnánk erre a kérdésre a kor irodalmának megfelelő átkutatása után. Ez ugyanis föltárhathatná előttünk azt, hogy a XVIII. századi magyar irodalmi életben szereplő személyek a tilalmazott könyvek közül tényleg melyiket ismerték, melyikre hivatkoznak? De hogy kiknek a kezébe jutottak el ezek a tiltott könyvek azokon kívül, akik felhasználták, (p. o. az egyetemi tanárokon kívül), már csak akkor tudjuk megállapítani, ha a könyvekbe mint tulajdonosok a nevüket beírták. Marad tehát a possessor bejegyzések vizsgálata, végső fokon pedig maguknak a jegyzéken szereplő könyveknek felkutatása és kézbevétele.

Az Egyetemi Könyvtár állományának vizsgálata azt mutatja, hogy a jegyzékben szereplő könyvek jelentős része ma megtalálható itt, 58 tételből 32 tétel. Mivel egy-egy tételre több kiadás is található, a 32 tétel 86 könyvet jelent. Jelentékeny arány ez, különösen ha a cenzúrázás hatékonyságára, vagy eredménytelenségére próbálunk belőle következtetni.

Ha azt vizsgáljuk, hogy a könyvtárban fellelhető könyvek az előbb említett négy csoportot milyen arányokban képviselik, azt látjuk, hogy a következő arányokban oszlanak meg az egyes csoportok között: (A példányokkal képviselt tételeket a második szám jelzi, ami után zárójelben a példányok száma következik.) 31 : 17; (33) — 11 : 8; (17) — 9 : 5; (21) — 7 : 3; (15). A gáláns, történelmi-politikai, valamint a tudomány-népszerűsítő című csoportokba foglalt könyvek tehát, a példányok számát tekintve, eléggé magas arányokban találhatók meg. Eléggé kedvezőtlen képet mutat a kicsiny katolikus teológiai csoport. A 7 cenzúrázott könyv közül csak 3 található meg. Ez utóbbi tény azért érdemel valamelyes figyelmet, mert az Egyetemi Könyvtár köztudomásúan egy-

⁶⁷ Eckhardt Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Bp., 1924.

⁶⁸ Hermann Egyed i. m. 100—101. l.

részt alapítása, másrészt a II. József-féle kolostori feloszlatások következtében az egyházi irodalomnak különösen gazdag lelőhelye lett. Így csak azt tételezhetjük fel, hogy vagy az egyházi személyeknek a kifogásolt művek iránti csekély érdeklődése, vagy éppen az apostoli királynő rendeleteihez való szoros alkalmazkodása hagyta veszendőbe menni a cenzúra által elítélt könyveket.

Áttérünk arra a kérdésre, hogy kik voltak a jegyzékben szereplő könyvek egykori birtokosai, illetve olvasói. A 85 könyvtárunkban tényleg fellelhető könyvből 35, tehát körülbelül fele rész az, amely possessor bejegyzést tartalmaz. Az egyes tételecsoportok közötti megoszlásuk tételszámuk szerint a következő: Gáláns irodalom: 3, 4, 12, 15, 20, 32, 57, 58, az arány: 17–8; történelmi-politikai irodalom: 8, 36, arány: 8–2; tudomány-népszerűsítő: 7, 13, 14, 40, 41, arány: 5–5; katolikus teológiai könyvek: 6, 35, 55, arány: 7–3. Átlagosan tehát a meglevő könyvek fele részében találunk possessor bejegyzéseket.

Erős Ágost lengyel király és szász választófejedelem udvarának gáláns históriáit *Das galante Saxen* (20. tétel) címen ismerte meg a gáláns irodalmat kedvelő európai olvasóközönség. Érdekessége és népszerűsége miatt franciára is lefordították. Az Egyetemi Könyvtár példányának (EK 017 092) állítólagos szerzője Charl[es] Louis baron de Poellnitz. A német eredeti kilencedik kiadása Frankfurt am Maynban jelent meg 1766-ban. (EK 015 409) Ennek tulajdonosa a könyvtár pecsétjének tanúsága szerint a Nádasdy grófok nádasládányi könyvtára volt. Okkal feltehetően, hogy már a XVIII. században is a főúri könyvtár állományába tartozott, ami eléggé természetes dolog lenne. Viszont nem olyan magától értetődő, hogy a francia rövidített változat megvolt a váci piarista könyvtárban is. Mindenesetre meg kell jegyeznünk, hogy ez a francia „*État abrégé*” csak a szász udvartartás leírását tartalmazza.

Possessorra utaló jeleket találunk a harminckettes tételt képviselő egyetemi könyvtári példányban (Hf 1882) amennyiben öt címeres gyűrűs pecsét lenyomatot látunk a címlapon. Sajnos a lenyomatok annyira elmosódtak, hogy meg sem kísérelhettem a címer tulajdonosának megállapítását. De még így is feljogosítanak arra, hogy az egykori tulajdonosokban, vagy tulajdonosban XVIII. századi gáláns irodalmat kedvelő nemes urakat lássunk.

A gáláns irodalom terméke a tizenkettes tételszám alatt említett Petronius ismeretes *Satyriconja*, melyhez azonban hozzáadták azokat a *Priapeia* töredékeket, amelyeket állítólag 1688-ban, a császári csapatok által ideiglenesen visszafoglalt Nándorfehérvárott (Belgrádban) találtak. (Egyetemi Könyvtár: Hb 1365) A *Satyricon* Hb 4255 jelzetű példánya Utrechtben jelent meg (Trajecti ad Rhenum) 1654-ben. A függelékben a „*Pervigilium Veneris*”, „*Ausonii Cento nuptialis*” és a „*Cupido cruci affixus*” található. Kámánházy Sándor és László könyvtárához tartozott.

Ugyancsak Utrechtben jelent meg 1709-ben a Hb 4r 9-es példány és a XIX. század első felében a brassói Miller család tulajdona volt, melynek címeres ex librise díszíti, azonban korábban, mégpedig 1748-ban a Platner család birtokában volt.

Megjegyezzük még, hogy a gáláns irodalom csoportjába tartozik több mű, amelyekben ugyan possessor nem találunk, de az aláhúzások mégis elárulnak valamit az egykori olvasóra vagy olvasókra gyakorolt hatásról, helyesebben

azokról a gondolatokról, amelyeket ők különösebben kiemelendőknek tartottak. Ezt főként Ninon de L'Enclos-nak Sevigné márkihoz írt irodalmi leveleiről mondhatjuk el (3. tétel), amelyek közismertek abban a tekintetben, hogy bennük találjuk meg jól összefoglalva a gáláns kor szerelmi „filozófiáját”. (EK Gc 1499, Hf 1120.)

Viszont nem gondolhatunk kizárólagosan csak a gáláns erkölcsök behatolásától való félelemre, ha a *Les princesses Malabares ou le celibat philosophique* (15. tétel) (EK Fa 4276.) című könyvet kézbe vesszük; ugyanis a malabári hercegnők többnyire valóban pikáns históriáiban az anagrammaszerűen elferdített nevek helyreigazítása után előttünk áll a XVIII. század elejének művelt világát foglalkoztató jezsuita-janzenista vita.⁶⁹ Íme, néhány átalakított név:

Edistes	Deistes	Lomina	Molina
Ginace	Ignace	Quini-sotini	Inquisition
Gusinaut	Augustin	Quetiséme	Quitétisme
Jani-sunes	Jansénius	Quotalice	Catolique
Lequens	Quesnel	Silvanicte	Calviniste

Jogosan tételezhetjük fel, hogy a pamfletet nem a benne elmondott pikantériák, hanem a janzenista beállítottság juttatta a cenzúrajegyzékre.

De Bonneval gróf emlékiratai (57. tételszám) két különböző kiadásban vannak meg könyvtárunkban. London, 1737: Ga 4419–20; Ga 4561, és London, 1755: Ga 669. Bonneval előbb francia és császári szolgálatban álló gyalogsági tábornok volt, később átpártolt a törökhöz, mohamedán lett. Emlékirataiban a nyugati állami és vallási berendezkedésekkel szemben a török állam és az izlám előnyeit magasztalja. Ez már elég volna arra, hogy a Habsburg-uralkodónő cenzúrabizottsága a művet a tilalmazott könyvek közé helyezze. De volt még egy nagy bűne; az ugyanis, hogy különösen a memoire második részében erősen izgatott a Habsburg-uralom elleni beavatkozás érdekében Magyarországon és Erdélyben. Rákóczit szerette volna a török segítő seregek élén visszavinni Magyarországra. Érvelését egy függelékben rendszerezte, amely ezt a címet viseli: *Raison que doit engager la Sublime Porte à faire la guerre à l'Empereur d'Allemagne*. Az 1737-es Ga 4561 jelzetű kiadásnak Nagy Gábor törvényszéki ügyvéd, táblabíró volt a tulajdonosa Debrecenben, mint ex librise tanúsítja. Kézzel is be van írva a könyvbe: „Nagy Gáboré 817.”⁷⁰ Viszont a Ga 4419-es és 20-as példányban „E Comtesse Z.” bejegyzést találjuk, ami azt jelzi, hogy Berényi Erzsébet gróf Zichy Miklósné könyvtárából származik, a könyvekről készült katalógus bizonyága szerint.⁷¹

⁶⁹ L. 6. jegyzet.

⁷⁰ Királyi táblabíró, könyv- és kéziratgyűjtő, Kazinczy barátja. 1770–1861. Szinnyei J. i. m. IX. köt. Bp., 1903. 569–570. l.

⁷¹ Címe: Catalogus librorum, quos excellentissima ac illustrissima Domina Comitiss. Nicolai Zichy de Vasonkő vidus, nata Comitissa Berényi de Karáncz Berény Budae defuncta die 2 Januarii 1796. Regiae Scientiarum Universitati Hungaricae testamento legavit. — EK Kézirattár. J 47/1. Az 1796. január 2-án elhunyt gróf Zichy Miklósné könyvhagyatéka 1796. április 18-án került az Egyetemi Könyvtárba. L. Pálvölgyi Endre: Főúri és klerikális összefogás II. József könyvtári intézkedései ellen. Bp., 1961. 4–5. l. Klny.: Tanulmányok Budapest múltjából. 14. köt.

Szintén a szigorúan vett gáláns irodalom terméke a 4. számú tétel, itt a cenzúrázás oka csak az erkölcsök féltése lehetett. (EK Hf 2260.) Ugyancsak Zichy Miklósné hagyatékából került könyvtárunkba.⁷²

Az 58-as tételszám alatt (EK Ga 723) szintén Bonneval önéletrajzát vagy emlékiratait találjuk, azonban németül, több metszettel. A mű 1738-ban jelent meg, a kiadás helyeként Konstantinápolyt adja meg a címlap, nyilvánvalóan hamisan. A metszetek között megtaláljuk „Franciscus Fürst Ragoczy” lovas

⁷² Possessor bejegyzés nem található benne, de szerepel a hagyatékról készült katalógusban, a példány azonosságát bizonyítja a kötés is, amely egyező sajtóságokat mutat a Zichyné könyvtárából származó egyéb könyvek kötésével. Vö. 71. jegyzet.

képét is. A példány L. 257. szám alatt a lepoglavai pálos könyvtár (Bibliotheca Lepoglaviensis) bejegyzést tünteti fel. Bonneval emlékiratai tehát a cenzúra tilalma ellenére eljutottak egy magyarországi főúri hölgy, egy debreceni polgár és táblabíró könyvei közé, és ezekhez különös módon egy szerzetesi könyvtár csatlakozik.

A kevés számú possessori bejegyzéssel rendelkező példány vizsgálatából tehát annyi derül ki, hogy azok elsősorban főúri könyvtárak, másodsorban és különös módon szerzetes könyvtárak, végezetül középrendűek könyvgyűjteményei felé mutatnak. A példányok közelebbi vizsgálata után ismételtén hangsúlyozzuk, hogy véleményünk szerint a gálánsnak nevezett művek cenzúrára juttatásában legalább annyi szerepet játszott a fennálló politikai rend védelme, mint a közerkölcsöké.

A következő tételcsoport a „történelmi-politikai irodalom”. Ebben a csoportban a 8. tétel Monzambano: *De Statu Imperii Germanici*. Verona 1668. A német–római birodalom állapotáról írott mű szerzőjeként feltüntetett Severin de Monzambano Veronensis álnév mögött Freiherr Samuel von Puffendorf rejlik. A veronai 1668-as kiadás egy példánya megvan az Egyetemi Könyvtárban (Ca 165.), az egri trinitarius kolostor könyvtárából került ide. Egy másik példány, amelyik Genfben 1667-ben, a címlap szerint ellenben Amsterdamben jelent meg (EK Ga 6541), ezt a possessor tünteti fel: Liber Georgii Novak Al[umni] Col[egii] Cr[oatici], azaz a bécsi horvát kollégium egyik növendéke volt a tulajdonos, aki 1739-ben, tehát jóval a cenzúrajegyzék összeállítása előtt vette a művet, feltehetően Bécsben. A könyv ismerteti, és enyhén kritizálja a birodalom alkotmányos rendjét és közállapotait. Valószínűleg emiatt került Van Swieten jegyzékére.

A Be 102 jelzetű példányunk 1706-ban, Köln an der Spree-ben jelent meg, és már a szerző igazi nevét tünteti fel: Samuel L. B. de Puffendorf. Tulajdonosa eredetileg Pater Gosztonyi László pálos, korábban a luzsinszki huszár ezred tábori káplánja, aki Drezdában vette meg a könyvet 1762-ben, és 1772-ben a sasvári (Sasin) pálos kolostorra hagyta.

36. szám alatt a következőket olvashatjuk: Joannis Jony:⁷³ *Tractatus juris publici et historici Hungarici*. Jena 1756. (EK Ba 4r 131) Három traktátus található a műben. Az első a római jognak az atyai hatalomról való magyarországi jogi felfogásra gyakorolt hatását tárgyalja. (de usu et auctoritate juris romani in Hungaria circa doctrinam de patria potestate). A második Johannes Gravius és Johannes Andreas Lechner disszertációja a magyar közjog sajátosságairól (de facie iurispublici Hungariae) Jony megjegyzéseivel. A harmadik történeti-jogi hozzászólás vagy megjegyzés (Schediasma) I. István király koronázásáról. Feltételezhető, hogy az abszolutizmussal szemben protestáns-rendi felfogást képviselő állásfoglalása juttatta a cenzúrajegyzékre.

Ez a mű egy kolligátum tagja, mely a híres történétíró, Kaprinai István birtokában volt.

A tudomány-népszerűsítő címszó alá lehetne elhelyezni azokat a könyveket, amelyek a kor általános műveltségét szolgálták. Marcellus Pallingenius,

⁷³ L. 43. jegyzet.

azaz eredeti nevén Pier Angelo Manzoli, aki a XVI. század első felében élt, *Zodiaci Vitae* vagy *Zodiacus Vitae* címen megjelent könyve (7. tétel) tulajdonképpen asztrológiai tájékoztató. Feltételezhetjük, hogy azért került Van Swieten indexére, mert a felvilágosodás nem kedvelte ezeket a tudománytalan, szélhámoskodó jóskönyveket. Könyvtárunk hat példány birtokában van, mind a hat különböző kiadás. Az első Baselben jelent meg 1557-ben (EK Hf 1398). Ezt tulajdonosa, Johannes Stumpfius, a morvaországi Znojmo-ban (Znaim) 1619-ben vette. 1693-ban jegyezték be a pozsonyi Szent Údvöztőről nevezett jezsuita kollégium könyvtárába 508. szám alatt. A második példány Lyonban 1556-ban jelent meg (EK Hf 1409). 1691-ben Bokori Jakab János könyvei között volt; a tulajdonos címeres gyűrűs pecsétjét ott látjuk lenyomatban a kötéstábla belső oldalán. A harmadik példány szintén Lyonban jelent meg, 1566-ban (EK Hf 5170). Első tulajdonosa 1613-ban Johannes Ignatius Schattschmidt. 1732-ben azonban már a Domus Professa tulajdona volt; ezen minden valószínűség szerint a jezsuiták beszercebányai házáat kell érteni. Meg kell jegyezni, hogy a kötéstábla — amely egykorú — belső oldalán 1570-ben Aeonius nevű possessorra bukkanunk. A kötéstábla közepén egy kivakart név, amelynek viselője 1634. január 10-én szerezte meg a könyvet; tőle vagy leszármazottaitól kerülhetett a jezsuitákhoz. A negyedik példány Leonbergben (Leoburgi) 1704-ben megjelent kiadás (EK Hf 1333), tulajdonosa Michael Furó Zürichben 1768-ban vette (emi Tiguri 1768). Az ötödik példány Lyonban 1576-ban jelent meg (EK Hf 1390), és tulajdonosa a pozsonyi jezsuita kollégium volt; meg kell azonban jegyezni, hogy az előzéklapon olvasható egy bejegyzés, amely Philipp Melanchton krónikájának harmadik könyvéből idéz. Feltételezhető, hogy eredetileg a pozsonyi evangélikusok könyvtárába tartozott, és feltehetően ennek elkobzása után jutott a pozsonyi jezsuiták könyvtárába.⁷⁴ A hatodik példány Amsterdamban 1672-ben jelent meg (EK Hf 4025), a XIX. század első felében Szilasy János nagyváradi kanonok és egyetemi tanár hagyományából került a könyvtár állományába.

13-as tételként Albertus Magnus *De secretis mulierum* című könyve szerepel. A könyvtárban ez a munka egy *Problemata Aristotelis ac Philosophorum medicorumque* ... Frankfurt 1580 című könyvhöz van kötve P-T₂ íveken. (EK Hb 5062). Nem egészen világos, hogy miért kellett ennek cenzúra-jegyzékre kerülnie; talán mert természetbölcseleti kérdéseket skolasztikus módon tárgyalt. Valószínűleg morva tulajdonosa volt, XVII. század végi kéz, mindenesetre ezt írta be: „*Ex libris Georgii Drobny*”. A borítólapon 1596. június 6-i keltezéssel Pan Waclaw Mol. Zmodrelic, Panni Aurelia Skadlostorwu, Panni Rubigalka Sara Salinum possessorok neve olvasható. A címlapon viszont a nagyszombati egyetemnek a katalógusbejegyzését találjuk 1743-ból.

A 14-es tétel Valentin Kräutermann: *Zauberarzt*. Arnstadt und Leipzig. Ez a munka könyvtárunkban ezen a címen nem került elő, szerencsére Van Swieten olvasmányjegyzékében a Dc 289 jelzetű könyvvel a szerzőt és címet azonosítva találjuk.⁷⁵ *Der neu angehende und wohl unterwiesene Chirurgus*.

⁷⁴ Markusovszky Sámuel: A pozsonyi ág. hitv. ev. lízeum története kapcsolatban a pozsonyi ág. hitv. ev. egyház múltjával. Pozsony, 1896. 95. l.

⁷⁵ Prot. 211.

Arnstadt — Leipzig, 1732 és a *Praxis-Medica*. Arnstadt — Leipzig, 1734 ugyanezen szerzőtől származik. Mindkét könyv a lepoglavai (Horvátország) pálos kolostori könyvtár katalógusában 1752-es évszámmal szerepelt. A *Chirurgus* című könyvet az előzéklap bejegyzése szerint Simon Forschner pálos fogadalmas szerzetes és sebész vette. (EK Db 1352; Dd 123.)

A 41. tétel Johann August Ohmen orvosi könyve. Ezt nem találtuk, de megvan ugyanezen szerző tábori sebészeti vezérfonala: *Der expedite Feld-Chirurgus oder Anleitung* ... Drezda és Lipcse, 1744. (EK Dd 80.) Ez is szerepel Van Swieten olvasmányjegyzékében.⁷⁶

A katolikus teológiai irodalom területére tartozó könyvekből három tétel-számra találtunk possessoros bejegyzéses műveket. Az első Hermann Buzenbaumnak *Medulla Theologiae Moralis* című kazuisztikai munkája. (35. tétel.) Három különböző kiadásban található könyvtárunkban, az egyik Frankfurtban 1653-ban (EK Ad 1254), a másik Münster in Westphalen-ben 1670-ben (EK Ad 1747) jelent meg. Mindkét kiadás, illetve példány a besztecebéányai jezsuitáké volt. A harmadik Passauban 1719-ben (EK Ad 1749) jelent meg, és a pesti pálosok könyvtárában volt.

Van a könyvtárban még egy Antwerpeni kiadás is 1723-ból. (EK Ad 1733). Ennek tulajdonosa a Dillingenben tanuló Fr. Antonius Westenthauer rogenburgi premontrai kanonok. Azt hiszem, helyesen gyanítjuk, hogy a könyvet a bécsi felvilágosodás egyik vezérének, Van Swietennek, ismert jezsuita-ellenessége juttatta cenzúrajegyzékre.

Ugyanezt kell mondanunk Georgius Gobatus nagy hírű moralis teológiai munkájáról (*Opera moralia*; 55. tétel). A mű egyik kiadása két foliókötetben 1700-ban az előbb említett besztecebéányai könyvtár tulajdonában volt. A bejegyzés szerint 1717-ben volt birtokukban. (EK Ad ivr. 191). A másik kiadás Velencében 1742-ben jelent meg. Ez viszont Fejér György könyvtárából került az Egyetemi Könyvtárba. (Ex libris Georgii Fejér) (EK Ad ivr. 245.)

Nehezebben azonosítható a kapucinus Martin Von Cochem *Köstliches Ablass Büchel* (6. tétel) című műve. Cochemi Márton könyveiből kettő biztosan azonosítható volt. Az első rövid egyháztörténet: *History-Buch* (Dillingen, 1692), a másik ennek egy későbbi kiadása: *Kirchliche Historien. Historiae Ecclesiasticae ex Baronio Desumptae* (Dillingen, 1694). (EK Ac 4r 477; ill. Ac 4r 407.) Az utóbbi a nezsideri (Sopron megye) pálos kolostor tulajdonában volt. A pálosoknak egy Preté nevű pap ajándékozta 1737-ben (R. D. Preté donatus). Ugyancsak Cochemi Mártontól való a szakolcai karmeliták könyvtárából könyvtárunkba került példagyűjtemény: *Exempelbuch*, Augsburg und Dillingen 1696. (EK Ac 4r 409.)

A felvilágosodás egyházpolitikájával álltak ellentétben ezek a moralista és egyháztörténeti munkák. A mi szempontunkból tanulságos, hogy ezen művek Magyarországra jutása lényegesen megelőzte a cenzúrabizottság jegyzékének összeállítását. Azt mondhatjuk, hogy az udvari bizottság igen gyakran kialakult kész helyzettel találta magát szemben.

Az utóbb tárgyalt három tételecsoport összesen 52 fellelhető példányából 21-

⁷⁶ Prot. 299.

ben találtunk possessorbejegyzést. Többségük egyházi tulajdonos. Ez arra mutat, hogy a kifogásolt könyvek már az udvari cenzúrabizottság akcióba lépése előtt eljutottak Magyarországra, és kolostorok és rendházak könyvespolcain békében meghúzódtak egészen a hetvenes-nyolcvanas évek felosztásainak mozgalmas idejéig.

A következtetés, amelyet ebből levonhatunk, az, hogy a cenzúra nem mindig megelőző intézkedéseket tett, hanem gyakran elkésve, a tényleges helyzettől elmaradva, egy bizonyos irodalom olvasottságát már befolyásolni nem tudva, tevékenykedett. Ismételten hangsúlyozzuk, hogy a cenzúra tevékenységének teljes megismeréséhez és feltárásához, a cenzúrázott művek sorsának pontos felderítéséhez nem elegendő a cenzúrendeletek ismerete és tanulmányozása, *a könyveket magukat kell megkeresni és kézbevenni.*

DURCH DIE ZENSUR VON VAN SWIETEN BETROFFENEN
UND IN DER BUDAPESTER UNIVERSITÄTSBIBLIOTHEK
AUFGEFUNDENEN WERKE

(Zusammenfassung)

In der Bibliotheca von Esztergom wird die unter Categoria IX.: Litteraria, Titulus VI/b/40 und vom 27. Sept. 1759 datierte königliche Verordnung aufbewahrt, deren Beilage eine Zensurliste ist, die vom 6. Nov. in Wien datiert, mit der Unterschrift Van Swietens versehen ist und 58 Posten enthält. Titel der Liste: „*Bücher, so seith letzter [!] Session alhier [!] verworfen abgenommen [!], und in dieser vertilget worden.*“ Verfasserin war bestrebt, die in der Liste angeführten Autoren und deren Werke im Bestand der Universitätsbibliothek zu erforschen und möglichst mit bibliographischer Genauigkeit zu identifizieren. Auf diese Weise versuchte sie festzustellen, welchen Grad der Wirksamkeit die Zensurmassnahmen erreichten. Es ist feststellbar, dass die von der Zensur verurteilten Bücher sowohl bei Aristokraten und Geistlichen, als auch bei bürgerlichen Besitzern aufzufinden waren. Sie untersuchte, in vier Gruppen geteilt, welche Themen und in welchen zahlenmässigen Verhältnissen zueinander in der Zensurliste vorkamen. In grösster Anzahl ist die sogenannte, galante Literatur vertreten, es stehen aber in der Liste auch politische, gemeinnützige Kenntnisse vermittelnde und auch katholische theologische Titel. Als Ergebnis der Untersuchung des Schriftstückes war festzustellen, dass die Zensur im Zeitalter von Maria Theresia in erster Linie von moralischen Interessen bewegt war, obwohl natürlich auch in der galanten Literatur versteckt alschädlich erachtete politische Ideen vorkamen. Methodologisch wird danach gestrebt, zu beweisen, dass das Aufsuchen der Bücher und Exemplare und das Feststellen der Possessores zur Vollständigkeit jedwelcher zensurgeschichtlichen Forschung gehört.